

ERGONOMIHLARNING O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI

KULTAYEVA FAZILAT,

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

e-mail: fkultayeva@tersu.uz

<https://doi.org/10.47689/STARS.university-pp109-113>

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyo tilshunosligida ergonomiylarning lefik-semantik, lingvistik, lingvostilistik, terminologik va pragmatik nuqtayi nazardan o'rganish hamda bu borada amalga oshirilgan ilmiy-tadqiqot ishlaridan olingan natijalar tilshunoslik fanini yangidan yangi ilmiy-nazariy xulosalar bilan boyitishga xizmat qilib kelgani hamda ergonomiylarning lingvistik xususiyatlari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: lingvistika, onomastika, ergonom, urbanonim, identifikatsiyalash, iqtisodiy nom, semasiologiya, periferiya, firmino.

Dunyo tilshunosligida ergonomiylarni lefik-semantik, lingvistik, lingvostilistik, terminologik va pragmatik nuqtayi nazardan o'rganish sohasi uncha uzoq bo'lmas-da, samarali yo'lni bosib o'tdi. Bu borada amalga oshirilgan ilmiy-tadqiqot ishlaridan olingan natijalar tilshunoslik fanini yangidan yangi ilmiy-nazariy xulosalar bilan boyitishga xizmat qilib keldi. Hozirgi kunda amalga oshiriladigan ishlar o'zbek tili leksikasining milliy, shakliy hamda uslubiy jihatdan rivoji uchun xizmat qiladi. Muhtaram Prezidentimiz e'tirof etganlaridek: "...Sharq donishmandlari aytganidek: "Eng kata boylik - bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros - bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik - bu bilimsizlikdir!" Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak ma'naviyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak". Mazkur fikrlar, shubhasiz, o'zbek tilshunosligida amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarga ham aloqadordir. Shu ma'noda har qanday shaharning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida onomastik makon, ergonomlar massivi o'ziga xoslikni ifodalaydi hamda ijtimoiy sohada sodir bo'lgan yoki sodir bo'layotgan o'zgarishlar zamonaviy til tizimining lug'at qatлами va asosini aks ettiradi. Ergonom, uning lingvistik holati va grafik xususiyatlari shakl o'zgarishlariga oid savollar bugungi kungacha ochiqlicha qolmoqda. Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida ergonomiylarning aniq terminologik lug'ati yo'q, faqat ergonom tarkibiy qismlarining parcha-parcha tavsiflari, shakllanmagan terminologik tizimlari mavjud. Lingvistik nazariyalar yetarli darajada rivojlanganligiga qaramasdan, turli shaharlar ergonomlarida lingvistik elementlardan foydalanishning o'zbek tilshunosligida hali to'liq va tizimli tavsifi yo'q.

Ergonomiylarni o'rganish lefik semantika (semasiologiya va onomasiologiya),

¹ O'zbekiston prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga murojaatnomasidan. "Xalq so'zi" gazetasi 2020-yil 25-yanvar soni.

soʻz yasash, lingvistik semiotika, kognitiv tilshunoslik, madaniy tilshunoslik va pragmalingsvistika fanlari chegaralarida olib boriladi. Oʻrganilayotgan mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi zamonaviy kommunikativ jarayonda shahar obyektlarining nomlari yuqori darajada takrorlanishi mumkin hamda til vositasida insonlar ongida jonlanib, uning dunyo haqidagi tasavvurini shakllantirishda ishtirok etadi. Shu nuqtayi nazardan, bu ergonimlar tizimining kognitiv imkoniyatlarini, uning tarkibiy qismlarining semantik va tarkibiy xususiyatlarining oʻziga xos xususiyatlarini oʻrganish muhim ahamiyatga ega. Koʻpincha, nominatsiyaning ijtimoiy yoʻnalishini aks ettiruvchi shahar ergonimlarining tavsifi (*Arzon* dorixona, *Malika* ayollar kiyimlari doʻkoni), jinsi va yoshga doir omillari (*Begoyim* goʻzallik saloni, *Чудо дети* bolalar mahsulotlari marketi) ham ijtimoiy-lingvistik ahamiyatga ega.

Ergonimlarni har tomonlama oʻrganish zamonaviy tilshunos-semasiolog uchun, ayniqsa, muhim: bu obyekt va hodisalarning “umumiy otlari” chegara zonasidagi ogʻzaki belgining boyligi, uning oʻziga xosligi haqidagi tushunchani kengaytirish imkonini beradi

Onomastikaning bir shoxobchasi boʻlgan ergonimik birliklarni lingvistik jihatdan oʻrganish va tadqiq etish, zamonaviy ergonimikaning hosilaviy va funksional imkoniyatlarini aniqlash va tahlil qilishdan iborat. Bu maqsad quyidagi vazifalarni hal qilish orqali amalga oshiriladi:

1. Berilgan nomlar korpusidagi tizimli munosabatlarni tahlil qilish.
2. Ergonimik nominatsiyaning oʻziga xos xususiyatlarini aniqlash.
3. Ergonimlarning leksik-semantik va hosilaviy xususiyatlarini aniqlash.
4. Oʻzbek tilshunosligidagi ergonimik tizimning rivojlanish dinamikasini kuzatish.
5. Ergonomiyaning kommunikativ salohiyatini baholash.

Tadqiqotning vazifalari:

- “nom” tushunchasini taʼriflashda mavjud yondashuvlarni umumlashtirish hamda ergonimlarning leksik va semantik munosabatlarini tavsiflash;
- oʻzbek onomastikasida ergonimning lingvistik maqomini belgilash va ergonim tushunchasiga taʼrif berish orqali funksional oʻziga xos xususiyatlar va tasniflashning asosiy yondashuvlarini aniqlash;
- ergonimlarning terminologiya tizimidagi oʻrnini aniqlash;
- ergonimlarni semantik tuzilishi jihatidan tavsiflash, shuningdek, semantik nomlanish qoidalari va oʻziga xosliklarni tahlil qilish;
- zamonaviy ergonimik tizimning rivojlanish dinamikasini kuzatish.

XX asrning boshlarida soʻz nomni ifodalovchi birlik sifatida oʻrganish predmetiga aylandi. Bu haqda A.V. Superanskaya shunday deydi: “Onomastika yoki onimiya har xil nom tiplarining qoʻshilmasi sifatida inson hayoti va faoliyatining hamma qirralari bilan bogʻliqdir. Qayerdagi individuallashish yoki identifikatsiyalash talab qilinsa, inson obyektini ajratish uchun, albatta, atoqli otni tanlaydi”¹.

Hozirgi kunda tilning onomastik sathi oʻzida aniq tizimni ifoda etadi. Uning markazi, anʼanaga muvofiq, antroponimlar va toponimlar hisoblanadi, chunki XX asrning oxirida izlanuvchilar diqqati onomastika periferiyasiga xos hisoblangan birliklarga, shu jumladan, ergonimlarga bogʻlanib qolgan edi. Ergonimlar ot soʻz turkumiga mansub boʻlib, baʼzan oʻz vazifalarini nomida aks ettiradigan tashkilot nomlaridir. (Biznes assotsiatsiyalari, oʻquv maskanlari, sanoat korxonalari, banklar, doʻkonlar, madaniyat markazlari, sport komplekslari va stadionlar).

¹ Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного. – М., 1973.

Ergonim – shahar til makonining birliklaridir¹. Ergonimlar tarix va kundalik hayotni aks ettiradigan koʻzgu hamda ijtimoiy-madaniy jarayonlarning muhim markeri (yozuvi) boʻlishi mumkin. Tilshunoslikda *“ergonim”* atamasi birinchi marta 1978-yil N.V. Podolskayaning *“Rus onomastik terminologiyasi”* lugʻatida taklif qilindi². Bu atama qadimgi grek tilidagi *“ergo”* – ish, savdo-sotiq hamda *“nym”* – nom, ism soʻzlaridan kelib chiqqan³. *Ergon* soʻzini yana *“ish”* yoki *“harakat”* deb ham tarjima qilish mumkin⁴. Jahon tilshunosligida, xususan, rus tilshunosligida ergonimlar urbanonimlarning bir turi sifatida, ozarbayjon tilshunosligida esa ktematonimlarning bir turi sifatida nomshunoslarning eʼtiborini tortadi. Bu holat XX asrning 60-yillarida M. L. Shetinin, B. Z. Bukchina va G. A. Zolotova, A. V. Superanskaya, V. D. Bondaletov⁵ kabi tilshunoslar tadqiqotlarida oʻz aksini topgan. Unda tilshunoslar murakkab obyektlarni nomlashning umumiy tamoyillari bilan shugʻullanishgan. Bunga qadar tadqiqotchilar *“urbanonim”* atamasidan foydalanganlar.

Ergonimika – onomastikaning ergonimlarni oʻrganadigan boʻlimi. Ergonimiya – maʼlum davr ergonimlari lugʻati yoki roʻyxati. Ergonimiya – ergonimlar majmuyidir. *“Ergonim”* atamasining bir qancha variantlari mavjud. D. A. Yalovets-Konovalova *“tijorat korxonasi nomi”*, Korshunov V. A. va Nikolayeva T. K. *“firmi”* deb nomlaganlar. Yalovets-Konovalova D. A. ergonimlarni *“jamoat birlashmalarining belgisi”* desa⁶, Zemskova S. V. ergonimiyani *“mintaqaning sanoat va iqtisodiy obyektlari nomlari majmui”* deya taʼriflagan⁷.

Rus tilshunosligida ergonimik muammolarning rivojlanishi XX asrning oʻrtalaridan boshlandi. Ushbu masalaga birinchi marta B. Z. Bukchina, G. A. Zolotova, S. A. Koporskiy, M. N. Morozova va L. V. Shetinar eʼtibor qaratdilar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tashkilot nomlari mijozlarni jalb etishning asosiy yoʻli ekanligi bois, oʻz navbatida, uning raqobatbardoshligi hamda umri uzoq boʻlishini taʼminlanishi kerak edi. Aynan shuning uchun ergonimlarni oʻrganish fanining turli sohalarida tadqiqot olib borayotganlar uchun, xususan, lingvistlar uchun ham dolzarb vazifaga aylandi. Ergonimlarning nomlanish usuli koʻpgina faktorlarga bogʻliqdir. Ergonimiyada nomlanish tartibi yillar davomida bir necha marta oʻzgardi, chunki ekstralingvistik faktorlar (dunyoqarashning oʻzgarishi, jamiyatda baholash mezonlarining oʻzgarishi, nomlanishning xarakterini aniqlovchi til xususiyatlari) oʻzgarishi bunga asosiy sabab boʻldi.

Ergonimlarni boshqa bir qancha turdagi onomastik birliklardan ajratish, ularni tavsiflash muammolari, kategorik xususiyatlari va asosiy farqlariga oid onomastikaning periferik boʻlimiga bagʻishlangan tadqiqotlar olib borilishi XX asrning 90-yillariga toʻgʻri keladi va bu A. V. Bepalova, S. V. Zemskova, N. V. Nosenko,

¹ Подольская, Н.В. Словарь русской онамастической терминологии. – Москва: Наука, 1978.

² Подольская, Н.В. Словарь русской онамастической терминологии. – Москва: Наука, 1978.

³ Подольская, Н.В. Словарь русской онамастической терминологии. – Москва: Наука, 1978.

⁴ Эпитеты с большой буквы в трудах Линнея (1758-1767): выводы и последствия в герпетологии. Бионима Фретей, Тьерри (2-декабр, 2019).

⁵ а) Щетинин Л.М. Имена и названия. – Ростов-на-Дону, 1968.

б) Букчина Б.З., Золотова Г.А. Слово на вывеске// Русская речь. 1968. – 3. С. 49-56.

в) Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного. – М., 1973.

г) Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М., 1983.

⁶ Яловец – Коновалова Д. А Названия коммерческих предприятий: ономастиологическая классификация и функционирование в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Челябинск, 1997.

⁷ Земскова С.В. Лексико-семантический и словообразовательный анализ эргонимов г.Тольятти Самарской области Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Самара, 1996.

E. S. Otin va boshqalar kabi nomshunoslarning nomlari bilan bog'liq¹. Zamonaviy tadqiqotlar ergonimlarning terminologik tavsifi, shuningdek, ulardan foydalanish masalalari, boshqa til va tildan tashqari elementlarning murakkab obyektlarini nomlash muammolari bilan shug'ullanadi (F.F.Alistanova, M.G.Kurbanova, E.S.Butakova, A.M.Emelyanova, M.V.Kitaygorodskaya, I.V.Kryukova, M.Ya.Kryuchkova, N.N.Rozanova, Man Shu va boshqalar)².

Hozirgi zamonaviy tilshunoslikda ergonimlarga onomastikaning biri turi sifatida qaraladi. Rus tilshunosligida ergonimlarga oid lingvistik materiallar turli jihatlardan, jumladan, mantiqiy, semasiologik, sotsiolingvistik, semiotik, leksikografik va h.k. tomondan o'rganilgan. "Rus onomastika lug'ati" terminologiyasiga ko'ra (N.V. Podolskaya), u tomonidan nomlangan so'z yoki ibora obyektni ta'kidlash, boshqa obyektlar qatorida uni individuallashtirish va identifikatsiyalash uchun ishlatilgan deb qaraladi. Nomshunoslar nomlarni ularning asosiy xususiyatlarining o'ziga xos tomonlarini hisobga olgan holda to'g'ri ism va har xil turdagi noto'g'ri otlar o'rtasidagi farqlarni aniqlaydi. Tadqiqotchining fikricha, umumiy lug'at so'zlari uchun asosiy xususiyatlar tushunchasi obyektlar sinfi bilan aloqasi bor yoki bevosita aloqasi yo'qligi bilan bog'liqlik. Nomlarning kategorik xususiyatlarini aniqlashtirish uchun biz V.D.Bondaletovga murojaat qilamiz. Uning g'oyalariga ko'ra, onomastik birliklar til birliklaridir, ularga tilshunoslikning yaxlit obyekti sifatida qaralishi kerak, ismlar tilning kommunikativ emas, nominativ birliklariga tegishli va dunyo tillarining mutlaq ko'pchiligida aniq otlar nomlar sinfiga kiritilgan. Ergonimlarning o'ziga xosligi nafaqat til (aniq foydalanishdan tashqarida ko'rib chiqilganda), balki nutq darajasida ham (aniq kontekst va vaziyatlarda) seziladi.

Joy ergonimlarini o'rganish uning lingvistik portretini chizish, onomastik sathning tipik va individual aspektlarini tavsiflash hamda kundalik hayotdagi uning rasmini chizish demakdir³. Ergonim terminining har xil talqini mavjud bo'lib, ayrim lotin lingvistlari uni ma'lum maqsadda tashkil etilgan insonlar birlashmasidan iborat tashkilot, kompaniya, o'quv dargohlarining nomini bildiradigan atoqli ot deb hisoblashadi.

Ergonimlarni o'rganishda qadimiy tarixga ega bo'lgan rus tilshunosligida esa ergonimlar aniq yo'nalish va harakat yo'lida birlashgan insonlar birlashmasini ifodalaydigan atoqli ot deb ta'riflanadi. Rus tilshunoslari ergonimlarni aniq maqsad yo'lida birlashgan amaliy sohalar birlashmasining nomlari deyishadi⁴.

Nemis tilshunosligida bu atama nafaqat uyushma, balki ayrim shaxslarning birlashuvini ifodalash uchun qo'llaniladi. Mahsulot va xizmatlarning (mahsulot, kiyim, mashina), san'at asarlari nomlari, ko'rsatuvlar, bolalar o'yinchoqlari va savdo nuqtalari (kafe, do'kon, sartaroshxona) kabi nomlarni ham bildiradi⁵.

¹ Курбанова, М.Г. диссертация Эргонимы современного русского языка: Семантика и прагматика. Астрахань -2014.

² а) Алистанова, Ф.Ф. диссертация Эргонимы современного русского языка как микросистема. Махачкала-2011.

б) Курбанова, М.Г диссертация Эргонимы современного русского языка: Семантика и прагматика. Астрахань-2014.

в) Бутакова, Е.С. Эргонимы иноязычного происхождения в коммуникативном пространстве города. Томск-2013.

г) Мань Шу диссертация Восприятие и понимание имени собственного в межкультурной коммуникации (на материале прагмонимов и эргонимов китайского и русского языков) Пермь – 2021.

³ Смирнова, Н. Именованье в публичной сфере города Ставрополя: святое и светское. (2017).

⁴ Коттичелли, Пауло, Рицца, Альфредо (2018). Язык, медиа и экономика в виртуальной и реальной жизни: новые перспективы Кембриджские ученые.

⁵ "Коттичелли, Пауло, Рицца, Альфредо (2018). Язык, медиа и экономика в виртуальной и реальной жизни: новые перспективы Кембриджские ученые.

Finlandiyada bu atamani kam qo'llashadi. Buning o'rniga "*kompaniya nomi*", "*iqtisodiy nom*" atamalarini ma'qul ko'rishadi¹. Ammo boshqalar uchun ergonim tushunchasi tovar belgisi yoki savdo nuqtasi nomidan ko'ra kengroq bo'lishi mumkin. Ularning fikricha, "*ergonim*" maktab, teatr, ibodatxona, byurokratik tashkilotlar nomlarini ham ifodalaydi².

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga murojaatnomasidan. "Xalq so'zi" gazetasi 2020-yil 25-yanvar soni.
2. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного. – М.,1973.
3. Подольская, Н.В. Словарь русской онамастической терминологии. – Москва: Наука, 1978.
4. Эпитеты с большой буквы в трудах Линнея (1758-1767): выводы и последствия в герпетологии. Бионима Фретей, Тьерри (2-декабр, 2019).
5. а) Щетинин Л.М. Имена и названия. – Ростов-на-Дону,1968.
6. б) Букчина Б.З., Золотова Г.А. Слово на вывеске// Русская речь. 1968. – 3. С. 49-56.
7. в) Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного. – М.,1973.
8. г) Бондалетов В.Д. Русская онамастика. – М.,1983.
9. Яловец – Коновалова Д. А Названия коммерческих предприятий: ономаσιологическая классификация и функционирование в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Челябинск,1997.
10. Земскова С.В. Лексико-семантический и словообразовательный анализ эргонимов г.Тольятти Самарской области Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Самара, 1996.
11. Курбанова, М.Г. диссертация Эргонимы современного русского языка: Семантика и прагматика. Астрахань -2014.
12. а) Алистанова, Ф.Ф. диссертация Эргонимы современного русского языка как микросистема. Махачкала-2011.
13. б) Курбанова, М.Г диссертация Эргонимы современного русского языка: Семантика и прагматика. Астрахань- 2014.
14. в) Бутакова, Е.С. Эргонимы иноязычного происхождения в коммуникативном пространстве города. Томск-2013. г) Мань Шу диссертация Восприятие и понимание имени собственного в межкультурной коммуникации (на материале прагмонимов и эргонимов китайского и русского языков) Пермь – 2021.
15. Смирнова, Н. Именованье в публичной сфере города Ставрополя: святое и светское. (2017).
16. Коттичелли, Пауло, Рицца, Альфредо (2018). Язык, медиа и экономика в виртуальной и реальной жизни: новые перспективы Кембриджские ученые.

¹ Сьоблом, Паула. (2017) Коммерческие названия и не установленная терминология.

² Смирнова, Н (2017). Именованье в публичной сфере города Ставрополя: святое и светское.